

УДК 94(477.43/44)“19”

С.В.Маркова

Еволюція стану громадської думки та соціальної стратифікації в українському селі у 20 – 30-ті рр. ХХ ст.

Авторка робить спробу: узагальнення поглядів на соціальну стратифікацію українського села у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.; розглядає громадську думку як об'єкт, а селян як суб'єкт ідеологізованої радянської держави; досліджує динаміку громадської думки селянства на основі аналізу фактологічної бази.

Ключові слова: соціальний інжиніринг, громадська думка, антикомуністичні селянські повстання, “Селянська спілка”.

Небезпричинно голос народу порівнюється з голосом Божим: у своїх передбаченнях громадська думка досягає таких виразних результатів, що здається, ніби завдяки таємним можливостям народ спроможний прогнозувати, що для нього стане добром, а що – лихом

(Н.Макиавеллі)

Протягом усієї історії людства громадська думка мала вплив як на окремі персоналії, так і на суспільство в цілому. Громадська думка – це єдині за змістом судження, присвячені фактам соціального життя, колективної діяльності, діяльності окремих особистостей та один із найскладніших соціальних феноменів. Спроби впливу на громадську думку як на інструмент соціального управління “можна вважати закономірними”¹. У різних типах суспільств за наявності різних політичних режимів специфіка виявлення громадської думки та методи впливу на неї будуть неоднаковими.

За тоталітарних режимів суб'єкти влади прагнули зменшити рівень впливу громадської думки на владу чи контролювати її². Ідеологічна складова роботи більшовицької партії із громадською думкою включала маніпулятивну та імперативну (директивну) стратегії, що з самого початку передбачало ставлення до людей не як до суб'єктів спілкування, а як до об'єктів.

І хоча на початку 30-х рр. в СРСР повністю припинилися соціологічні опитування населення, робота щодо формування потрібної громадської думки велася новою владою систематично. Відділи партійної інформації готували узагальнюючі записки про настрої у середовищі робітників, інтелігенції, селян, студентів, військових, партійців тощо. “Партійна розвідка” займалася відслідковуванням антирадянських настроїв серед населення,

фабрикуванням справ, створенням потужної інформаційно-агентурної мережі. Особливо варто наголосити на становленні у 30-х рр. партійних інститутів звернення громадян. Ш.Фіцпатрік з цього приводу слушно зауважувала, що “радянські керівники 30-х рр. вважали скарги, прохання, доноси важливими каналами інформації знизу, які компенсують недостатню адміністративну присутність держави в сільській місцевості. У цій єдиній царині сталінський режим, котрий нехтував (в кращому випадку) інтересами та потребами селян, відгукувався на них. Керівництво читало листи селян, проводило слідство на підставі скарг та часто діяло, керуючись доносами”³.

Специфікою роботи більшовиків із сільським населенням у 20-х – 30-х рр. було протиставлення інтересів одних прошарків іншим, залякування, соціальний інжиніринг (експлуатація людських слабкостей). Вирішальне значення надавалося нормативному формуванню громадської думки засобами пропаганди. Диктатура пролетаріату, впливаючи на громадську думку, активно використовувала пресу (інститут сількорів), усну пропаганду, мистецтво плакату (знайомила з політичним курсом, новими вимогами, цінностями) та силові методи впливу.

У даному дослідженні авторка робить спробу: узагальнення поглядів на соціальну стратифікацію українського села у 20-х – 30-х рр.; розглядає громадську думку як об'єкт, а селян як суб'єкт ідеологізованої радянської держави; досліджує динаміку громадської думки селянства на основі аналізу фактологічної бази (листи селян, скарги, гасла, економічні та політичні акції, селянські повстання, міграційні процеси).

При написанні статті були використані такі методи дослідження: теоретичні – аналіз наукової літератури та архівних матеріалів для визначення проблеми та методів дослідження, вивчення та узагальнення керівних документів радянської влади, листів та скарг громадян; факторний та порівняльний аналізи.

Дослідження даної теми потребує залучення інформативного матеріалу з психології, етнопсихології, соціології та політології.

З кінця 80-х років ХХ ст. вийшов ряд фундаментальних робіт вітчизняних та закордонних науковців, створено широку документальну базу з питань української історії радянського періоду 20-х – 30-х рр. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених С.Білоконя, В.Васильєва, Л.Віоли, В.Даниленка, С.Дровозюка, Р.Конквеста, М.Журби, С.Кульчицького, В.Лозового, В.Марочка, Ю.Мицика, Дж.Мейса, Р.Пирога, Р.Подкура, О.Рєєнта, І.Рибак, С.Свистовича, Ю.Степанчука, Ю.Шаповала та інших дослідників висвітлено діяльність органів влади, причини та жахливі наслідки

голодоморів, демографічні втрати, соціально-економічні аспекти розкуркулення, колективізації, хлібозаготівель тощо. Проте тема динаміки громадської думки селян у 20–х – 30-х рр. висвітлена недостатньо й потребує окремого наукового дослідження.

Напередодні революції “в українських губерніях існувало три види селянського землеволодіння: подвірне, общинне та особисте. Найкращим для селян було особисте володіння землею”⁴. Основними дореволюційними соціальними інститутами селян були громада та сход. Зазвичай виокремлювали такі прошарки сільського населення: господарі, селяни-общинники, бідняки. О.Михайлюк зауважує: “У селян склалися досить неоднозначні взаємини між біднішими і заможнішими, безперечно між ними існували суперечності, хоча класовими їх назвати не можна. Соціальна напруженість у селі зростала прямо пропорційно скороченню розміру селянського наділу. У кожній громаді завжди мала місце майнова нерівність серед її членів, групування за соціальною ознакою на сході, що час від часу приводило до зіткнень”⁵. І.Рибак та А.Матвеев, аналізуючи подільське та волинське доколгоспне село, зазначали, що “індивідуальне селянське господарство не вичерпало своїх можливостей. Разом з тим не слід перебільшувати його досягнень”⁶. Отже, ментально, за своєю суттю українські селяни були індивідуалістами, котрі не хотіли сприймати ідеї тотального колективізму та репресивного оподаткування, запропоновані новою владою.

У 20-х роках більшовицька влада, з метою проведення диференційованої політики, почала ранжувати селян на куркулів, тобто селян-власників та бідноту, яку ще називали безкінними або безінвентарними. У 30-х рр. використовували ранжування на три або чотири прошарки: бідняки, середняки, куркулі – батраки, бідняки, середняки, кустарі.

Проте у теоретиків соціалізму єдиної точки зору на проблему суспільного поділу на селі не було. Марксистські економісти, пов’язані з Сільськогосподарським інститутом Комуністичної академії, вбачали на селі еволюцію в бік капіталізму та зростаюче класове розшарування, громаду вони вважали гальмом на шляху подолання відсталості села. З іншого боку група вчених-немарксистів, пов’язаних з Тимирязівською сільськогосподарською академією (під керівництвом А.Чаянова) відкидала тезу про розвиток капіталістичних відносин на селі та вважала розшарування природною циклічністю селянського життя⁷.

Конкретний критерій визначення куркульства у 1920 р. запропонував В.Ленін, зокрема, це господарювання “по загальному правилу з декількома найманими робітниками”⁸. В середньому у 1920 р. їх кількість була не біль-

ше 2%, отже реальної загрози новій владі вони становити не могли. Тому дане питання розглядалося більшовиками завжди у політичній площині. В.Ленін при визначенні статусу куркулів враховував бажання співпраці із новою владою, як наслідок стереотипними кліше щодо селян-власників стали “жадібні, звірячі, дикі експлуататори, павуки, вампіри, вороги та ін.”⁹

За економічними показниками ведення господарства так званих “куркулів” на початку 30-х років в Україні фактично не залишилося (офіційні дані 1927 р. – менше 4%, 1929 р. – 1,4%)¹⁰. Ш.Фіцпатрік подає такі кількісні показники: 3% куркулів, що залишилися після громадянської війни, на противагу 15% дореволюційних¹¹.

М.Бухарін у 1929 р. зауважував: “Мені здається, що треба більш ґрунтовно з’ясувати порайонні ознаки куркульства. Ми зробили для цього надзвичайно мало. І тому в нас той же критерій, що таке бідняк, середняк і куркуль... Чому? По дуже простій причині: немає порайонного критерію, немає особливих критеріїв між різними прошарками і групами селянства!”¹²

Класова приналежність визначала правовий статус особи із подальшими наслідками для неї. Більшовицька влада намагалася силовими методами змінити соціальний статус куркулів на середняків або бідняків. Куркулів та інтелігенцію вважали головними складовими елементами української контрреволюції на селі¹³.

Більшість селян такий поділ на прошарки обурював. Наприклад, у Полонському районі при проведенні роз’яснювальної роботи щодо сплати єдиного податку селяни заявляли: “Ми всі селяни і не треба нас розподіляти на кулаків, середняків і бідноту”¹⁴.

Жителі села не визнавали жорстокого класового поділу на селі, стверджуючи: “у нас немає ні бідняків, ні кулаків”. Селяни не сприймали поділ на соціально-класові категорії за міським типом¹⁵.

Селяни очікували покращення ситуації після запровадження нової економічної політики. Проте введення непу в сільському господарстві співпало із голодом 1921–1923 рр., голодом 1924 р. і відсунуло нормалізацію становища в українських селах до 1925 р. “Чорні спалені ниви, покинуті хати, що стоять без стріх, бо солома з них давно вже згодована, голодні виснажені люди, голодні коні і худоба...”¹⁶. Такою була типова картина українського села через п’ять років встановлення влади диктатури пролетаріату.

У 1924 р. посушлива весна знову охопила майже половину сучасних районів України. 31 серпня 1924 р. за підписом генерального секретаря ЦК КП(б)У Е.Квірінга до місцевих партійних організацій було розіслано закритий лист, який частково пояснює стан стагнації сільського господарства.

Зокрема, в ньому йшла мова про те, що "...потреба СРСР у хлібі визначалася у 2600 млн. пудів. Недобір у 1924 р. склав 150–170 млн. пудів. Посуха 1924 р. найбільше торкнулася Донецької, Харківської, Одеської губерній. Неблагополучними визнавалися Куп'янський, Мелітопольський округи. Кількість населення, охопленого голодом, становила 1,5 млн. осіб (серед яких 30% – господарства незаможників, 50% – середняцькі господарства). Ціни на м'ясо зрівнялися з цінами на хліб, що загрожувало катастрофічним винищенням худоби"¹⁷. Селяни, щоб не померти з голоду, за безцінь збували худобу, запасалися хлібом, відмовлялися сплачувати податки.

Незважаючи на складність ситуації в українських селах у 1924 р., влада розпочала перехід до грошового оподаткування. Податки були високими, а покарання за їх несплату надто серйозні: повітові оперативно-податкові трійки мали право конфісковувати майно та ув'язнювати неплатників. Селяни скаржилися, що "заробіток робітника не обкладається податками, а заробіток селянина – обкладається", "все для робітників, а селян надурили"¹⁸. У Судилківському районі на загальних зборах пайщики висловлювалися з цього приводу: "З нас деруть останню шкуру, більше терпіти не має змоги...". У Красилівському районі селяни зауважували, що "зараз експлуатують удвоє більше, чим у старі часи". У Старокостянтинівському районі на сході селян, де був присутній представник району, замість податку селяни знімали з себе одяг і віддавали уповноваженому¹⁹. У Ганнопільському районі на зборах із приводу здачі сільгосподатку жінки скаржилися: "пільги по сільгосподатку дають не біднякам, а ледарям", "від податку звільняють того, хто ледачий, не хоче робити, а влада потурає таким", "радянська влада навмисно хоче поробити нас босяками, а після зробити комуни. Хай нас самих продають, а ми податки платити не будемо"²⁰.

У 1925 р. селяни продовжили об'єднуватися у єдину реальну громадську організацію "Селянську спілку." Спілка висувала не лише економічні, але й політичні вимоги до нової влади. Найбільше селян дратувала "економічна нерівність між робітниками та селянами", серед головних їхніх вимог були "відміна прямих та опосередкованих податків із підприємств, котрі обслуговують селянські господарства (млини, кузні, механічні майстерні), утримання шкіл та вчителів за державні кошти, звільнення селян від поборів, безкоштовне землеоблаштування, зменшення до голодної норми заробітної платні робітникам та службовцям," також були і політичні вимоги щодо "широкої участі у міській владі безпартійних селян, скликання безпартійної загальнореспубліканської конференції селян із прямих та таємним голосуванням"²¹.

Наприкінці 1927 р. від імені Спілки селян України до харківської центральної газети "Вісті" з вигаданої адреси було відправлено листа, в якому зазначалося: "Секретаріат союзу просить помістити у "Вістях" нашу ноту протесту, щоб Компартия знала, що селянство України оголошує війну партії, бо вже немає можливості терпіти далі командування товаришів комуністів"²². Радянська влада боялася, що масове поширення селянських спілок загострить питання легітимності влади: "при виявленні ініціаторів створення Селянської спілки їх потрібно компрометувати серед селянської маси, звільнити із займаних посад, перекидати в інші райони"²³. 13 травня 1927 р. Політбюро ЦК КП(б)У запропонувало В.Балицькому "розробити" декілька гучних справ, які б мали суспільно-політичний резонанс. Від нього зажадали проект судового рішення з приводу "мужицької партії"²⁴.

У 1929–1930 рр. селяни почали масово тікати до кордонів із Польщею, Румунією, чинити відкритий збройний опір. 10–11 серпня 1929 р. "в с.Же-нишківці виявлено опір з боку частини мешканців села в справі нарізки землі колективу. Протягом трьох днів група 100–150 осіб, здебільшого жінки, озброєні палицями та ціпами, не давали землемірам провадити роботу... Панують такі розмови: "земля наша", "в нас куркулів немає"... Відомості, що надійшли сьогодні з району, доводять про подальші перешкоди, які частина селян ставлять проведенню землевпорядних робіт"²⁵.

За оцінками ОГПУ в січні-березні 1930 р. в Україні було зафіксовано понад 3000 селянських виступів, у яких взяли участь близько ста тисяч осіб. Такий селянський супротив, на думку Л.Віюли, "це висловлювання в повний голос", "вироблення культури супротиву", "самооборона проти лобової атаки держави"²⁶.

Одним із найменш досліджених, проте найбільших повстань часів радянської влади було Павлоградське повстання 1930 р. на Дніпропетровщині. Після повстань на початку 1920-х років Павлоградське стало одним із перших масових виявів незадоволення політикою радянської влади, коли повсталі взяли за зброю, намагаючись змінити режим²⁷. Гаслами повстання були "Давайте завойовувати іншу свободу! Геть комуни!" Кількість повсталих сягала понад 600 осіб²⁸.

На початку 1930 р. у Шепетівському окрузі в ході колективізації, що запроваджувалася репресивними методами, теж спалахнули селянські заворушення. У доповідній записці секретаря Шепетівського окружкому партії Пилипенка ЦК КП(б)У зазначалося, що події, які мали місце в окрузі, пов'язані з масовими селянськими "волинками", в яких найбільш активну роль відігравали жінки. Виникли вони "внаслідок прорахунків та

грубого перекручення лінії партії при проведенні колективізації, збору насінневого матеріалу, введення додаткового оподаткування, закриття церков без необхідної на те підготовки селянських мас”²⁹.

У сферу інтересів саме сільських жінок найбільше втрутилася радянська влада. Більшовики намагалися соціалізувати жінку на селі переважно насильницькими методами, ламаючи звичний уклад життя її родини, включаючи до системи нових соціальних зв'язків і відносин, руйнуючи традиційні моральні устої. Особливо складно сприймало сільське доросле жіноче населення політику більшовиків щодо церкви. Проведення “червоних” вводин, “похорон без попів”, заборона хрещення дітей, відвідування церкви, переслідування за святкування релігійних свят, “антидзвонів” кампанії викликали у жінок настрої супротиву.

У доповідній записці голови ДПУ УРСР В.Балицького генеральному секретарю С.Косіору про причини та хід селянських виступів у прикордонних округах України від 30 березня 1930 р. зазначалося: “... в 11 прикордонних округах з кінця лютого мали місце масові хвилювання, а то й збройні виступи селян... Масові хвилювання розпочиналися із виступів жінок в 200–300 осіб, а іноді й більше, що збиралися біля сільрад із вимогою виходів з колгоспу, видачі зерна та усуспільненого майна... Після дій оперативних загонів, військових груп, біднота почала активно допомагати виявленню контрреволюційних елементів, куркулів та відновленню порядку. Так, в деяких селах Вінницького округу біднота з музикою та червоними прапорами приводила назад втікачів-куркулів... Селянські виступи спалахнули через куркульську контрреволюційну активність, та через перегини під час проведення колективізації... У с.Новополонському Шепетівського округу збір кінського волосся проходив наступним чином. Після того, як були обрізані всі гриви та конячі хвости, на пленумі сільради один із активістів вніс пропозицію: “Відрізати коси у жінок та обрізати бороди у чоловіків”... Якщо до всього цього додати “курчий перепис”, та все помножити на знущання з боку окремих представників влади, активістів, додати пиятики місцевих керівників, то стане зрозумілим, чому населення піддалося на куркульську агітацію...”³⁰

Ситуація настільки загострилась, що Й.Сталін визнав за доцільне відступити, переклавши відповідальність за зловживання на місцевих партійних керівників. 2 березня 1930 р. у газеті “Правда” № 60 за підписом генсека було надруковано статтю “Запаморочення від успіхів,” у якій зазначалося: “Кому потрібні ці викривлення, це чиновницьке декретування колгоспного руху, ці недостойні погрози щодо селян?... Одне з величезних

достоїнств політичної стратегії нашої партії полягає в тому, що вона вміє вибирати в кожний момент основну ланку руху, нині – це сільське господарство, артіль, в якій усуспільнені основні засоби виробництва, і в якій не усуспільнюються присадибні землі, дрібні городи, садки, житлові будівлі, певна частина молочної худоби, дрібна худоба, домашня птиця...”³¹ Сталінський соціалізм народжувався як компроміс між комунізмом бухарінської брошури 1918 р. і програми РКП(б) 1919 р. з одного боку і поступками суспільству з іншого³². На початку 1930 р. селянський опір на короткий час призупинив колективізацію, влада змушена була врахувати громадську думку селян.

Наступного 1931 р. селянам заборонили вільно пересуватися. Запровадження внутрішніх паспортів для міського населення, обов'язкової прописки для нього фактично визначило статус селян на рівні нових “радянських кріпаків.” Українське населення сіл, яке складало чисельну більшість (приблизно 90%), змушене було підкорятися переважно “неукраїнському” місту. Мешканець с.Нова Ушиця М.Гоствіцький висловлювався серед односельців, що “бідняки як жили погано, так і живуть... Побачите, будуть люди дохнути з голоду”. Г.Кобилянський, житель того ж села, на селянському зібранні скаржився: “...селянину жити не можливо... Хоча б швидше почалася війна, може нова влада буде кращою...”³³.

Селяни систематично скаржилися у вищі інстанції на земельний розподіл, податки, місцеве керівництво. Сподівалися на “допомогу” Леніна, а католицьке населення – Пілсудського. Частина селян вірила у доброго Леніна: “Ленін живий, але він виїхав за кордон і скоро повернеться, щоб нам допомогти”. “Коли б був живий Ленін, він би не допустив такого тиску на селянство”. “Скоро воцаряться царі і Ленін знову буде царювати”³⁴.

Частина селян вважала, що більшовики прийшли ненадовго і їм потрібно лише трохи потерпіти: “Полякам прийдеться відступати до Бугу, більшовикам за Дніпро, а тут буде самостійна Україна, тому й більшовики збирають хліб”³⁵. “У Польщі з'явився спадкоємець Олексій і скоро з військом буде туг”; “Пілсудський проводить правильну політику, відбирає землю у поміщиків і віддає селянам, а у нас навпаки, землю у селян відібрали”; “Податок давай, страховку давай, все від нашого бідного селянина, коли вже держава нам дасть”³⁶.

Державних та місцевих керівників громадська думка ототожнювала з ворогами та чужинцями. Управлінська сфера на селі взагалі була деінтелектуалізована. У шахтарській листівці (1927 р.) робітники закликали вести “терористичну боротьбу з бюрократизмом... радянське керівництво

відпочиває на курортах та їздить за рахунок держави на автомобілях, а безробітні ходять пішки голі, босі, голодні з одного міста в інше... беруть участь у недільниках та місячниках на користь сиріт, яких менше не стає”³⁷. “Одинадцятий рік існування диктатури пролетаріату дав можливість авангардній частині нашої молоді зрозуміти ненормальність керівництва Комуністичної партії Сталіна. Молодь працює замість семи годин 11–12, ми швидше прийдемо до капіталізму, ніж до соціалізму,” – писав у 1928 р. комсомолец із Білої Церкви³⁸. Студент із Одеси називав владу “єврейським царством”³⁹. “Червоними віслюками” називали представників влади студенти Уманського агротехнікуму⁴⁰.

У райвиконкомі, прокуратуру та інші органи влади від скривджених селян надходило безліч скарг із проханнями переглянути рішення сільських рад, голів колгоспів, припинити незаконне виселення громадян, побиття селян тощо. Селяни боялися свавілля місцевої верхівки, боялися залишати оселі без нагляду, бо “влізе якийсь член комісії та щось вкраде”. Селяни досить часто називали між собою районне і вище керівництво “буржуями”.

Представники влади власноруч відкривали хати, вилучали продукти харчування. Так, член комісії Нечай “...приходить надвечір до гр. Зайцевої, в якій чоловік виїхав на роботу, і каже, що буде ночувати, ... виламав вікно, погрожував забрати подушки”⁴¹. Активіст села Ф.Яцьків, зайшовши до гр. Горбатюк з метою вилучення хліба, не знайшовши нічого забрав, 2 кг сухих сливок. Після прохання їх залишити почав її бити, говорячи: “На селі закон я, і ніхто мені нічого не зробить”⁴². Громадянин А.Дзюба (21 червня 1932 р.) скаржився прокурору м.Славути: “...3-за пазухи у мене витягли 14 руб., вигнали з хати, зняли вікна, двері, вирвали підлогу, розібрали стелю... Забрали серпи, коси. За що, не знаю”⁴³.

У вищезгадану інстанцію (16 липня 1932 р.) була подана скарга від гр. І.Мирончука: “... Сільрада забрала останній фунт зерна в м’ясозаготівлю 17 листопада 1931 р., залишивши на голодну смерть чотири душі... В 1932 р. забрала корову. 23 березня приїхали і забрали одяг (хустки, кожух, панчохи...), забрали стола, одіяло, воза... Я далі працювати не можу...”⁴⁴.

Працівники Чернігівського відділу ДПУ “влаштовували пиятики та самозабезпечення”⁴⁵, вони відбирали у селян спирт, сир, масло, сметану⁴⁶. Райуповноважений Комінтернівського району на Одещині П.Суслін забирав з базару селян та примусово відправляв на роботи у інші колгоспи⁴⁷.

Тотальне насильство влади над селянами, розпочате під час більшовицької революції, тривало до 1933 р. Настрої серед пересічних громадян

характеризувалися постійним занепокоєнням, тривогою, агресією. “У селах народ деградує та морально дичавіє, побутова картина життя – жахлива, дике безбожжя, пиятики, грабунки, крадіжки”⁴⁸.

Технік-садівник Єднік Іван на загальних зборах заявляв: “Я працювати не можу і не буду, тому, що я голодний. Вже три дні я не бачив ні крихти хліба, в мене попухли ноги. Нехай мені краще дадуть кулю в лоба, ніж помирати з голоду”⁴⁹.

Селяни, котрі вже не мали сил чинити відкритий опір сталінським кампаніям, своє ставлення до влади передавали через усну народну творчість. Вони складали співомовки, частівки про реалії злиденного життя, в текстах відчуваються відчай, безвихідь, туга, страх за своє майбутнє.

Нова хвиля селянського супротиву припала на голодні 1932–1933 рр. Із оперативного наказу ДПУ від 13 лютого 1933 р. дізнаємося про діяльність контрреволюційного повстанського підпілля на Україні, яке охопило 200 районів, 30 залізничних станцій, депо, прикордонні пункти. Мета повсталих – ліквідація більшовицької влади⁵⁰. Проте владі вдалося придушити усі протести українських селян. Наслідком перемоги диктатури пролетаріату став нечуваний у Європі в ХХ ст. Голодомор 1932–1933 рр.

Шукаючи порятунку, селяни почали тікати у міста. На початок 1933 р. масовими виїздами було охоплено 215 районів та виїхало 94433 особи⁵¹. Найбільше селян виїхало з Київської області. Так, із 47 районів виїхало 26344 особи. Із 19 районів Харківської області – 20129 осіб, із 42 районів Дніпропетровської області – 12421 особа. У Дніпропетровській та Вінницькій областях було ліквідовано 3255 господарств⁵². Були зареєстровані села, з яких виїхали на заробітки усі дорослі працездатні чоловіки. Так, із Градижського району Харківської області виїхали майже всі глави сімей⁵³.

Висновки. Радянське суспільство створювалося вертикально “згори” за безпосередньої ініціативи вищої революційної влади й застосування масштабного соціального інжинірингу. Соціальний організм нового суспільства формувався у постійній боротьбі із внутрішніми ворогами. Держава зробила спробу допомогти лише найбіднішим прошаркам сільського населення (батракам, біднякам). “Куркулі” поряд із непманами стали одними із головних об’єктів державного терору й класами, котрі підлягали знищенню.

Насильницька колективізація, розкуркулення, масові порушення прав людини, знищення церкви, масова афективна напруга кінця 20-х – початку 30-х років формували негативну громадську думку селян про владу. Основними каналами вияву громадської думки селян 20-х – 30-х рр. були збори, наради бригад, передвиборчі конференції, листи-скарги, листівки,

заяви, діяльність громадської організації “Селянська спілка”, “волинки”, жіночі бунти, масові повстання. На думку В.Липинського “Війна і революція, перемішавши залізним макогоном українських людей, збільшила наперекір їх волі їх взаємне пізнання. Одночасно збільшилась їхня національна свідомість”⁵⁴.

Голодомор 1932–1933 рр. остаточно зламав супротив селян диктатурі пролетаріату. Владі вдалось нав’язати подвійну мораль та взяти під контроль громадську думку. Подальша маніпуляція масовою свідомістю населення здійснювалася відповідно до офіційної ідеології, за допомогою державних інститутів та засобів тотальної пропаганди.

Примітки:

1. Винославська, О. В. Психологія: навч. пос. – К. : ІНККОС, 2005 / О. В. Винославська: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska.../zmist.htm.
2. Гавриленко, Ю. Дослідження громадської думки як компонент лобістської кампанії: навч. підручник. Фонд “Європа ХХІ”, Т-во Лева. – К., 2007. – С. 19 / Ю. Гавриленко: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ccc-tck.org.ua/en-default/text/anons/Anons11.html.
3. Фицпатрик, Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. Пер. с англ. / Ш. Фицпатрик. – М. :РОССПЭН, 2001. – С. 24.
4. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / [Андросчук О. В., Баран В. К., Блануца А.В. та ін.]. – К. : Наук. думка, 2007. – Т. 1. – С. 369.
5. Михайлюк, О. В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси: Монографія / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Вид-во “Інновація”. – С. 157.
6. Рибак, І. В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І. В. Рибак, А. Ю. Матвеев. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2001. – С. 12.
7. Фицпатрик, Ш. Зазначена праця. – С. 40.
8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / [Андросчук О. В., Баран В. К., Блануца А.В. та ін.]. – Т. 1. – С. 581.
9. Виола, Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления / Л. Виола; [пер. с англ. А. В. Бардина]. – М. : РОССПЭН, 2010. – С. 27.
10. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д. В. Архирейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.; відповід. ред. В. А. Смолій. – К., 2002. – С. 363.

11. Фицпатрик, Ш. Зазначена праця. – С. 40.
12. Шевченко, В. Трагічна доля українського “куркульства” // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2001. – Том 1. – С. 298.
13. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 445. – Арк. 20.
14. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 127-128.
15. Виола, Л. Зазначена праця. – С. 112.
16. Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді / Матеріали упорядкував і зредагував Р. Сербин. – Торонто ; К., 1992. – С. 236.
17. ДАХО. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 159; 162.
18. Фицпатрик, Ш. Зазначена праця. – С. 39.
19. ДАХО. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 204; 209.
20. Там само. – Спр. 97. – Арк. 28.
21. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 445. – Арк. 50.
22. Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Даниленко. – К. : Укр. письменник, 2009. – С.14.
23. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 445. – Арк. 51.
24. Марочко, В. Справа “Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві УСРР”: механізм і наслідки терору / В. Марочко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К. : В-во Сфера, 1998. – 1/2 (6/7). – С. 97.
25. ДАХО. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 277. – Арк. 27.
26. Виола, Л. Зазначена праця. – С. 13.
27. Павлоградське повстання 1930 р. – С.14.
28. ДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 67505. – Т. 2. – Арк. 10;14;21.
29. ДАХО. – Ф. П. 458. – Оп. 1. – Спр. 324. – Арк. 2.
30. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Обласна редколегія науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією” (голова І. Гамрецький, заступник голови В. Лациба, С. Нешик та ін. / Автори-упорядники: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Лациба, І. Мельничук, В. Петренко. – С. 176-180.
31. Сталін, Й. Запаморочення від успіхів. До питань колгоспного руху / Й. Сталін // Повне збір. творів. – Т. 12. – К. : Вид-во політ. літ-ри, 1948. – С. 194.
32. Кульчицький, С. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – С. 125.

33. ДАХО. – Ф. П. 3. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 5-8.
 34. Там само. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 27.
 35. Вавринчук, М. П. Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині: причини і наслідки / М. П. Вавринчук, С. В. Маркова. – Хмельницький, 2008. – С. 31.
 36. ДАХО. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 28.
 37. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 370. – Арк. 34.
 38. Там само. – Арк. 1.
 39. Там само. – Арк. 29.
 40. Там само. – Арк. 30.
 41. ДАХО. – Ф. П. 323. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 34.
 42. Там само. – Ф. П. 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 24.
 43. Там само. – Ф. Р. 1061. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 1а.
 44. Там само. – Спр. 83. – Арк. 60.
 45. ДА СБУ. – Ф. 9. – Спр. 666. – Арк. 214.
 46. Там само. – Арк. 187.
 47. Там само. – Арк. 209.
 48. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 370. – Арк. 17.
 49. ДАХО. – Ф. П. 187. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 31-32.
 50. ДА СБУ. – Ф. 9. – Спр. 666. – Арк. 58.
 51. Там само. – Ф. 68. – Спр. 228. – Арк. 139.
 52. Там само. – Арк. 140.
 53. Там само. – Арк. 141.
 54. Українська державницька ідея: Антол. політ. традиціоналізму / Укладання й передм.: О. Шокало, Я. Орос; Біогр. довідки: О. Шокало. – К.: МАУП, 2007. – С. 25.

Summary

In this study the author: synthesis of views on the social stratification of the Ukrainian village in the 20s – 30s; consider public opinion as an object, and the peasants as an ideological Soviet state, explores the dynamics of public opinion of the peasantry on the basis of factual analysis bases (letters peasants, complaints, slogans, economic and political actions, peasant uprisings, migration).

Keywords: social engineering, public opinion, anti-peasant uprising, "Peasant Society".

Етнокультура, конфесійне життя і побут подолян

УДК 902.03(477.43/44)

В.І.Якубовський

Про сільську округу Болохівської землі

У статті йдеться про сільськогосподарську округу історичної Болохівської землі, визначається її можливі розміри та функціональні особливості. На сьогодні найкраще окреслюється сільськогосподарська округа біля середньовічного м.Губина та залежні сільські поселення навколо укріпленого міського центру на р.Гуска (с.Городища в Шепетівському районі Хмельницької області).

Ключові слова: археологічні дослідження, Болохівська земля, городище, дитинець, замок, давньоруські поселення.

Вітчизняна історична наука пильну увагу приділяє формуванню і розвитку державної території Давньоруської держави, що відкриває нові перспективи у вираженні таких важливих питань, як освоєння теренів країни, демографічних змін, міграційних процесів тощо.

У цьому відношенні важливим є поглиблене вивчення регіонів та князівств періоду феодалної роздробленості, що еволюційно продовжував розвиток країни, і в якому виразно проявилася історико-культурна спадщина України. Тому для історичної науки важливим є встановлення взаємозв'язку із старожитностями суміжних регіонів, вивчення соціально-економічних та етнокультурних процесів, які не знайшли комплексного вирішення і аналізу на сторінках писемних джерел. Одним із таких регіонів є територія Болохівського краю у верхів'ях Південного Бугу і Случа, яка є частиною Давньоруської держави, її спадкоємицею і носієм культурних та економічних традицій. Тут будувалися фортеці, які являли собою частину стратегічного оборонного поясу на порубіжжі Київського,